ТЕМА 28. УКРАЇНА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВИЗВОЛЕННЯ

1. Радянські підпільники та партизани.

Вперше заклик до створення партизанських загонів прозвучав в директиві РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від ***29 червня 1941р.*** Проте організувати масовий партизанський рух вдалося не відразу. Це зумовлено декількома причинами. Ще в середині 30 –х років була згорнута програма підготовки партизанських кадрів на випадок війни. Це було зроблено у зв'язку зі зміною військової доктрин з оборонної на наступальну. В ***1937 – 1938 рр.*** частина підготовлених для партизанської війни спеціалістів була ***репресована.*** Тому в1941 р. партизанські та підпільні структури в Україні доводилось створювати практично "з нуля".

У тяжкій обстановці, викликаній швидким просуванням противника і відступом радянських військ, ряд підпільних організацій створювались поспіхом, не були достатньо відпрацьовані і узгоджені питання про підготовку паролів, явочних квартир, зв'язкових. Порушувалися правила конспірації - до списків майбутніх підпільників мало доступ багато людей, наради, інструктажі проводилися відкрито.

У перший період війни негативно позначилась на справі відсутність єдиного органу, який би займався підготовкою і засилкою у тил противника організаторів підпільної боротьби, партизанських загонів, спеціальних диверсійних і розвідувальних груп. Загони радянських партизан в Україні створювались **декількома шляхами:**

- серед "оточенців" (залишки радянських підрозділів, які потрапили в оточення, але не втратили боєздатність);
- на основі ***диверсійних груп 4-го управління НКВС*** (16 % усіх партизанських загонів);
- з ініціативи місцевих жителів як реакція на німецький окупаційний режим;
- за ініціативи партійних органів.

Великі партизанські загони, як правило, формувались за змішаним принципом: їх кістяк становили оточенці, представники НКВС, партійного апарату, основна частина особового складу – робітники (35 %)та селяни (47 %). Недоліки в організації партизанського руху призвели до великих втрат серед радянських партизан в початковий період війни. ***На червень 1942 р. діяли тільки 22 загони.*** Зрушення відбулись навесні 1942 р., коли в Брянських лісах сформувались великі партизанські з'єднання ***С. Ковпака, О. Сабурова*** та ін. ***30 травня 1942 р. створено Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР). Його очолив перший секретар ЦК КП (б)***

Білорусії П. Пономаренко. Водночас почали діяти і сім новоутворених у структурі ЦШПР фронтових партизанських штабів. Серед них – ***Український штаб партизанського руху (УШПР) на чолі з Т. Строкачем.***

Починаючи з осені 1942 р. покращилось забезпечення радянських партизанських загонів. Найбільші загони і з'єднання перейшли до тактики рейдів в тилу супротивника. Першими цільовими рейдами стали ***передислокації восени 1942 р. партизанських з'єднань С.Ковпака та О. Сабурова з Брянських лісів на Правобережну Україну.*** Внаслідок рейду утворився партизанський край в чотирикутнику ***Олевськ – Овруч – Мозир –Суров*** з населенням 200 тис. осіб під контролем українських та білоруських радянських партизан. ***1 лютого – 14 березня 1943 р. тривав Степовий рейд кавалерійського з'єднання на чолі з М. Наумовим.***

Мал. 1. С. Ковпак.

Мал. 2. О. Сабуров.

Карпатський рейд з'єднання С. Ковпака, який розпочався ***12 червня 1943 р.*** та мав на меті, крім боротьби з окупантами, нейтралізацію діяльності УПА в західній Україні. В цілому він закінчився невдачею, але цей рейд продемонстрував слабкість окупаційної влади, яка довгий час не могла зупинити просування партизан. Наймасштабнішою акцією радянських партизан була ***«рейкова війна»*** яка передбачала напади на залізниці з метою припинити постачання німецької армії. «Рейкова війна» сприяла перемозі радянських військ в битві на Курській дузі.

В населених пунктах активно діяли ***підпільні організації.*** Головні напрямки їх роботи – збір розвідувальної інформації, пропаганда, диверсії, саботаж. Найбільш відомим підпільними організаціями були ***"Молода гвардія" у Краснодоні Ворошиловградської області***, (нараховувала близько 100 юнаків та дівчат), ***"Партизанська іскра"*** (с.Кримки Миколаївської області); Потіївська підпільна молодіжна організація (на Житомирщині) та інші.

2. Діяльність ОУН. Українська повстанська армія.

У 1940 р. відбувся остаточний розкол ОУН на дві течії – поміркована на чолі з ***А. Мельником (ОУН-М)*** і радикальну (революційну), керована ***С. Бандерою (ОУН-Б).*** Обидві організації вважали головним ворогом Радянський Союз, тому на передодні радянсько-німецького конфлікту співпрацювали з Німеччиною. В квітні 1941 р. ОУН(Б) за домовленістю з німецьким командуванням розпочало створення ***"Дружини українських націоналістів"*** в складі вермахту. Цей підрозділ складався з двох батальйонів – "***Нахтігаль" та "Роланд".*** Підрозділ був невеликий – особовий склад обох батальйонів складав близько 700 осіб. Після нападу Німеччини на СРСР провідники ОУН розгорнули діяльність з підготовки легальних ***похідних груп***, на які покладалося завдання організувати у містах і селах окупованої німцями України національні державні установи, міліцію, військо, громадські організації, революційні комітети, що повинні були в умовах окупації організовувати державне, господарське і суспільно-політичне життя.

Проголошення акту відновлення Української держави. Прибувши до ***Львова***, спеціальна група, очолювана заступником С. Бендери ***Я. Стецьком***, ***30 червня 1941 р. на засіданні громадськості міста прийняла Акт відновлення Української держави.*** У відповідь ***5 липня 1941 гестапівці заарештували С. Бандеру, Я. Стецька*** та відправляють їх у ***концентраційний табір Заксенгаузен*** оскільки вони відмовились відкликати Акт відновлення Української держави. Було заарештовано ***300 членів ОУН, з яких 15 було розстріляно, розпочалось переслідування бандерівців.*** В нових умовах ОУН (М) продовжувала співпрацювати з Німеччиною, а ОУН (Б) розпочала створення власних збройних загонів.

Мал. 3. С. Бандера

Мал. 4. Р. Шухевич.

УПА. Офіційною датою створення УПА вважається ***14 жовтня 1942 р.*** - день Покрови, свято Богородиці, покровительки Війська Запорізького. Проте своє формування

Мал. 5. Українські повстанці.

націоналістичне підпілля розпочало ще в ***1941 р.***, саме тоді в серпні на Волині з'являється антирадянські партизанські збройні формування під керівництвом ***Тараса Бульби-Боровця.*** Згодом ці формування отримали назву ***"Поліська Січ".*** Загальна чисельність формувань "Січі" складала 2-3 тисячі осіб. Загострення ситуації та протистояння не лише з червоноармійцями, але і німцями посилило авторитет "Січі", яку перейменували в ***Українську повстанську армію.*** В середині 1943 р. сили УПА були залучені до своїх загонів ОУН. Остаточне формування основних бойових з'єднань УПА відбулось в ***листопаді 1943 р.*** Всі бойові з'єднання та загони УПА підпорядковувались ***Головному військовому штабу.*** Всі загони входили до складу трьох Генеральних воєнних округ - ***УПА-Північ*** (Волинь і Полісся); ***УПА-Захід*** (Галичина, Закерзоння, Буковина, Закарпаття), створена на основі УНС; ***УПА-Південь*** (Поділля, Південна Волинь, Кременеччина). Четверту округу – УПА-Схід, не вдалося утворити. В вересні 1943 р. введена посада Г***оловнокомандувача УПА,*** ним став ***Роман Шухевич*** (псевдо –***Тарас Чупринка***).

Кожна з генеральних округ поділялась на ***воєнні округи (групи).*** В складі військових округ діяли окремі загони (інші назви – курені, бригади) які були основними тактичними одиницями в 1943– 1945 рр. Чисельність ***куреня*** становила від 300 до 600 бійців. Курені часто мали на озброєнні міномети і навіть гармати. Курінь поділявся на ***сотні*** (відділ). Чисельність сотень залежно від обстановки коливалась від 60 до 200 бійців. Найменшими структурними одиницями були ***чоти (підвідділи) та рої.*** Відкрите протистояння з німцями розпочалось з лютого 1943 р., п***овстанці перешкоджали вивозу робочої сили до Німеччини***, лише за

жовтень-листопад 1943 р. УПА мала ***47 збройних зіткнень*** з німцями. Починаючи з 1944 р. починається протистояння УПА з радянськими регулярними підрозділами та спецслужбами.

УПА доводилось воювати на декілька фронтів:

1. Проти німецьких військ та їх союзників.
2. Проти польських загонів Армії Крайової (АК).
3. Проти радянських партизан та регулярних чатсин Червоної армії.

Мал. 6-7. Агітація українських повстанців.

Зростання лав УПА, поповнення людьми різних національностей та політичних поглядів зумовлювали необхідність суттєвого перегляду ідеології та політики ОУН - Б. Саме тому в ***серпні 1943 р. був скликаний III Надзвичайни великий збір ОУН***, який розширив соціально-економічну та політичну платформи ОУН. Організація відмовилась від одноосібного домінування в політиці, визнала право на існування інших політичних партій, свободу слова, друку. Для кращої координації національно-визвольного руху під час війни ***11 липня 1944 р.*** було скликано збори, в яких взяли участь 20 представників різних партій Західної України. Так було створено ***Українську***

Головну Визвольну Раду (УГВР). З приходом червоноармійців в Західну Україну УПА продовжили боротьбу за самостійну соборну Україну.

3. Визволення території України віднімецьких військ.

Визволення України від німецьких військ відбулось після Сталінградської та Курської битви. Переслідуючи розбитого ворога, радянські війська здійснили ***Белгородсько-Харківську операцію, звільнили Харків.*** Протягом ***літа-осені 1943 р. проведені Донбаська, Чернігівсько-Прип'ятська, Смоленська, Брянська, Новоросійсько-Таманська, Мелітопольська, Керченська*** та інші операції.

Після поразки на Курській дузі німецьке командування розраховувало стабілізувати фронт по Дніпру. З цією метоюпо правому берегу Дніпра була створена потужна система украплень, яка отримала назву ***"Східний вал".*** При штурмі "Східного валу" радянське командування допустилось декількох серйозних прорахунків. Було вирішено звільнити Київ до ***7 листопада1943 р.***, річниці Жовтневої революції. Як наслідок підготовка через Дніпро проводилась поспіхом, що призвело до значних невиправданих втрат. Радянським військам довелося переправлятись через Дніпро без достатньої кількості переправочних засобів, під сильним вогнем супротивника. Ціною великих втрат (до ***40 тис. вбитих***) було захоплено ***плацдарм в районі Букрина.*** Сюди переправилась танкова армія ***П. Рибалка*** для наступу на Київ. Проте швидко з'ясувалось, що місце для плацдарму було обрано дуже невдало. Місцевість тут була вкрита ярами, що утруднювало рух танків. Як наслідок, у жовтні 1943 р. ***війська Воронезького фронту (з 20 жовтня 1943 р. - 1-й Український)*** двічі робили спробу з Букринського плацдарму прорвати оборону противника, але успіху не досягли. Тоді радянське командування вимушено було піти на ризикований крок. Танкова армія П. Рибалка форсувала Дніпро у зворотному напрямку, зробила марш на північ знову форсувала Дніпро в районі Лютіжа. Такий маневр виявився несподіванкою для німецького командування. Воно не було готове для оборони в цьому районі. Це дозволило армії Рибалка зробити стрімкий марш на Київ. ***6 листопада 1943 р. столиця України була звільнена від німецьких військ.*** В боях за Київ ***загинуло до 240 тис.*** радянських солдат і офіцерів.

Мал. 8. Звільнений Київ.

В 1944 р. радянські війська провели серію успішних наступальних операцій на території України:

- ***Житомирсько-Бердичівська операція*** (грудень 1943 р. –січень 1944 р.);
- ***Корсунь-Шевченківська операція*** (січень-лютий 1944 р.);
- ***Рівненсько-Луцька операція*** (січень-лютий 1944 р.);
- ***Криворізька операція*** (січень – лютий 1944 р.);
- ***Проскурівсько-Чернівецька операція*** (березень 1944 р.);
- ***Умансько-Ботошанська*** (березень 1944 р.);
- ***Одеська операція*** (березень 1944 р.);
- ***Кримська операція*** (квітень-травень 1944 р.);
- ***Львівсько-Сандомирська*** (липень-серпень 1944 р.);
- ***Яссько-Кишинівська*** (серпень 1944 р.);
- ***Східно-Карпатська*** (вересень – жовтень 1944 р.).

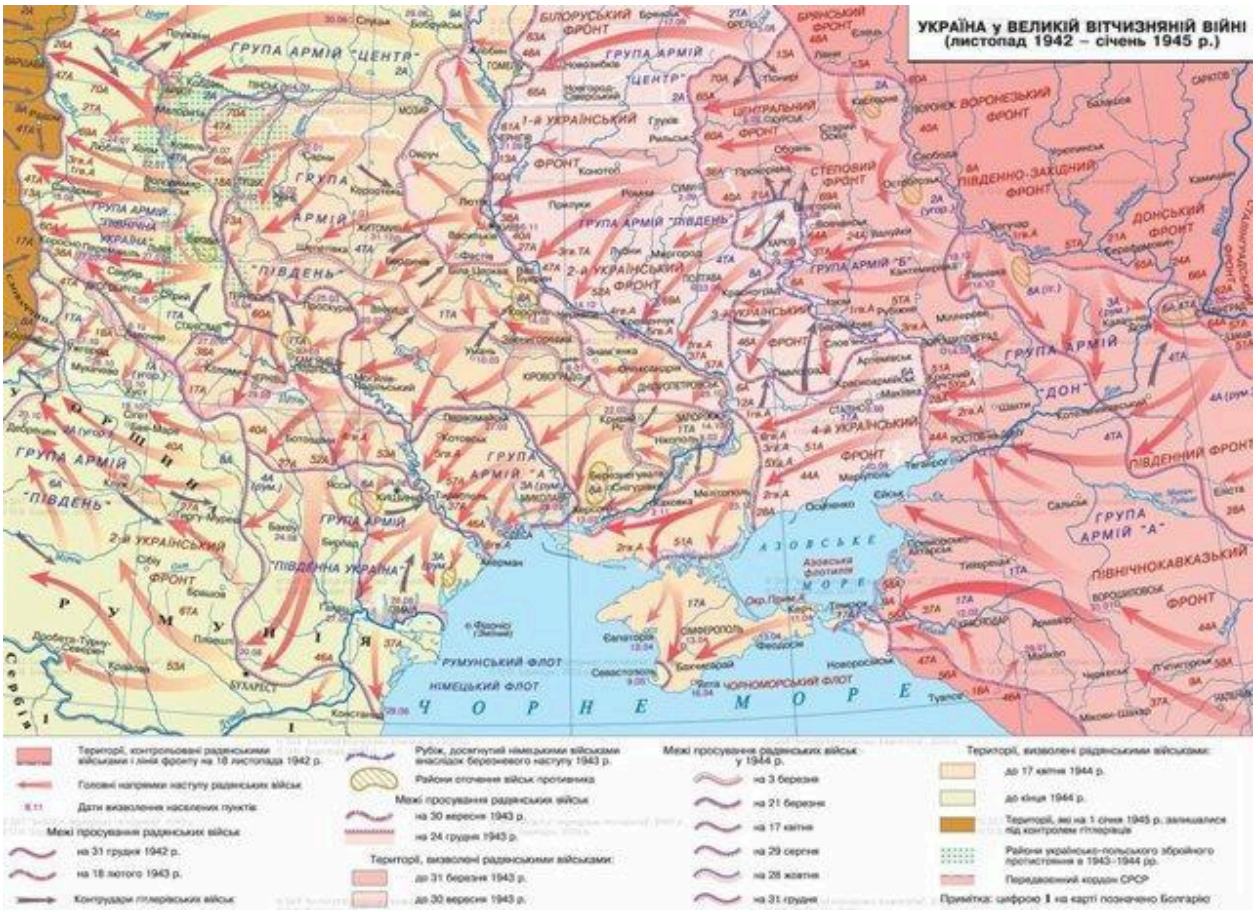

Мал. 9. Воєнні дії 1942-1945 рр.

Після звільнення від німецьких військ Криму, радянська влада розпочала ***насильницьку депортацію кримських татар та малих народів. З Криму виселено 183 тис. татар, 12,4 тис. болгар, 9,6 тис.вірмен.*** Приводом для депортації була співпраця частини представників цих народів з окупаційною німецькою владою. Нащадки депортованих отримали можливість повернутись на батьківщину лише після перебудови в СРСР.

28 жовтня 1944 р. територія України була повністю звільнена від загарбників. Українські фронти відіграли вагому роль в остаточному розгромі Німеччини та її сателітів. Із Сандормирського плацдарму ***війська Першого Українського фронту*** у взаємодії з іншими фронтами перейшли в наступ, звільнивши південні райони Польщі. В квітні-травні 1945 р. фронт взяв участь в Берлінській, а згодом Празькій операціях. ***Другий Український фронт*** у взаємодії з ***Третім Українським фронтом*** здійснили Ясько-Кишинівську наступальну операцію та брали участь у визволенні Румунііта Болгарії. ***Четвертий Український фронт*** оволодів перевалами Карпат та звільняв Закарпатську Україну. ***8 травня нацистська Німеччина капітулювала. 9 травня ми відзначаємо як День Перемоги. 2 вересня капітулювала Японія і цією подією завершилась Друга світова війна.***

Внесок України у перемогу. За роки війни учасникам бойових дій було вручено ***7 млн орденів та медалей. З них 2,5 млн припало на частку***

уродженців України. Матеріальні втрати СРСР становлять до ***40% сукупних втрат, заподіяних всім учасникам війни, матеріальні втрати України дорівнюють приблизно 40% загальносоюзних втрат.*** Сукупність втрати громадян України оцінюють в діапазоні ***7-8 млн.*** Свідченням визнання ролі України в перемозі стала її участь в заснуванні ***ООн, 25 червня 1945 р. в Сан-Франциско відбулось урочисте підписання Декларації про створення ООН, від УРСР її підписав Д. Мануїльський.***

Основні терміни, поняття, імена:

1941 р. 30 червня - ***проголошення Акту відновлення Української держави*** у м. Львові ОУН-Б;

1941 р. 5 липня - ***арешт гестапівцями С. Бандери, Я. Стецька*****,** початок репресій проти бандерівців;

1942 р. 18 грудня - ***початок визволення України від нацистів*** **-** звільнено с. Півнівка Ворошиловградської області;

1943 р. 23 серпня - ***визволено Харків;***

1943 р. 6 листопада - ***визволено Київ;***

1944 р. 27 липня - ***визволено Львів;***

1944 р. 8 жовтня - ***завершення визволення радянськими військами території УРСР*** **-** звільнення с. Лавочного Львівської області;

1945 р. 8 травня - ***підписання Акта про беззастережну капітуляцію Німеччини;***

1945 р. 26 червня - ***підписання у Москві Чехо-Словаччиною договору*****,** за яким Закарпатська Україна відійшла до СРСР і стала ***частиною УРСР;***

Гайдай Зоя - співачка, солістка Київського та Харківського театрів опери та балету; 1941-1945 рр. у складі фронтових бригад їздила з концертами безпосередньо на місця бойових дій.

Дерегус Михайло - графік та живописець, народний художник УРСР та СРСР; у 1941–1945 рр. створив багато плакатів, вікон сатири, а також цикли офортів "Шляхами війни" та "Зруйнований Київ".

Доброхотов Микола - учений-металург, член АН УРСР, упродовж воєнних років розробляв нові методи виплавки броньованих сталей.

Малишко Андрій - поет, громадський діяч, військовий кореспондент у роки війни; автор віршового циклу "Україно моя".

Палладій Олександр - учений, член АН СРСР, президент АН УРСР, засновник і директор Українського біохімічного інституту, в 1941-1945 рр. його розробки використовували воєнні медики.